

**AINGERU BIZKAITAR
BATEN OROIMENEAN**

Lino Akesolo

Noiz eta 1941ko iraillean iritxi nintzen ni lenbiziko aldiz Iruñera. Eta Solferinoko itsua bezala, «zortha etsaiak eraman» ninduela ara, esan dezaket. «Vascongadas» direlako errialdeetan bizitzeko debekua gainean nuela atera nintzen Sevilla aldetik, Carmona iriko giltzape batetik. Nere zorionez, Iruñeko iria, antziña bateko euskaldunen iri burua, Madrilgo agintarientzat ez zen eta ez da «Vascongadas» oietakoa. Beraz, Iruñen, lasai eta batere eragozpenik gabe ar nezakean bizilekua, delako debekua bukatu arte.

Beste norbaiti alderantzizko «zortha» agitu zitzaion: naparra izan eta «Vascongadas» oietako aldera, Gipuzkoara aldatu bearra. Miriku zen bera, baiña miriku euskal zalea eta euskalzaleen artean aski nabarmendua eta izen andikoa. Izen onek, orduko agintarientzat izen txarra zen onek, oztopoak jarten zizkion Naparroan miriku-maillan, ango mirikuen eskalafoian, gora egiteko. Orduan berak Irun alderako bidea artzen du: Iruñetik Irunera. Eta Irun aldetik, azkenez, Donostiara.

Irakurleak onezkero igarri du miriku ori nor zen: Aingeru Irigarai. Emen esan dudana, orain berrogetaka urte, Aingeru berari entzuna dut, garai artean Iruñen berak eta nik izan genituen elkar-izketa atsegingarri gutxi batzutan.

Urte aiek ez, ziren, ez, zorionekoak benetan euskararentzat ez euskalza-leentzat. Ala ere, angoa ez zen Euskalerrian girorik txarrena. Azaletik begiturik beintzat. Ango elkarte batek baiño geiagok, gaur bezala, euskal-izena eta euskal-usaia zekarten batere bildurrik gabe: *Osasuna*, *Oberena*, *Muthiko Alaiak*, eta abar. Kaleetan eta eleizetan (aopetik beintzat) bazen napar euskara entzuteko aukerarik. Bazan an burua gordetearren beren errietatik ara alde egindako giputz eta bizkaitarrik ere. Gogoan daukat atsoxo bat, Piedra, millera edo orren bateko alaba bera, Bizkaira ezkondua eta Arratiako euskera arratiar jatorrenak baizen jator egiten zuena.

Erasorik pozgarriena euskeraren aztarna batzuk kalean ikusteak eman zidan. Gerrate aurretiko aztarnak ziran, ori bai; baiña an zeuden, napartarren euskalduntasuna oiukatzen, iñork ikutu, iñork puskatu ez kendu gabe, Bizkaian Elorrioko ilerrian puskatu eta kendu zituzten bezala.

Aztarna oietako bat Asisko Frantsizko donearen, Napartarren paketzailearen plazan zegoen: plazako oroitarrian, Frantsizko beraren otoitza euskeraz. Ez dut esango urte batzuk lenagoko anaiarteko gerrate artan eta geroko urteetan jaramon andirik egin zitzaion ala ez, otoitz orri, pakearen alde jokatzen dutenen izenean Jainkoa goستن eta bedeinkatzen duen otoitz orri. Nola nai ere, an zegoen beintzat euskeraz ere jarrita, guztiai anaitasuna eta paketu bearra gogoratzen.

Beste aztarren bat Iruna erdi erdian ikusi zitekean, Loiolako Zalduna zauritu zeneko lekuaren oroigarri eraikitako elizatik urbiltxoan: txalet bateko ormetan ikusten zen Jesusen Biotzaren irudia, azpian euskera utsean euskeraz ziona: «Etxeko Jauna».

Norena zen txalet ori? Nor bizi zen bertan? *Larreko* euskal-idazle eta miriku famatuarena, gure Aingeru Irigarairen aitarena. *Larreko* au (Fermin Irigarri) zen neretzat orduan Iruñeko euskal-idazlerik ezagunena. Oitua nengoen aren artikulua, aren «urbilen artio» ko agurrak irakurten. Beste idazlerik ere bazen an. An zen *Gurbindo* ez-izeneko euskal eta erdal-idazlea (Jose Agerre), euskal-liburu mordo ederraren jabe zena. An zen Jose Zalba, Kanpion zenaren idazkaria, Kanpion orren bizitza idazteko asmotan Diputazioko Bibliotekan, Kanpion beraren liburuen artean, egunkari eta aldizkariak arakatzen ordu luzeak ematen zituena. Beronek erakutsi zidan bein Elkanoko erretor izandako Joakin Lizarragaren euskerazko manuskrito pilla. Iruñen zen beste erdal-idazle eta gazetalari ugari samarra zen bat ere, Eladio Esparza, ain zuzen andik laster euskaltzain izendatuko zutena (agintarien babespea lortzearen nonbait). Izendapen ori aipatu nion batez ona zer esan zidan: «Nik ez dakit zergatik oroitu den nitaz Azkue jauna. Euskera jakin badakit, Lesakako nere euskera egiten dut. Baiña ez dut izkuntza au landu, ez dut euskeraz ezer idatzi. Eta ez naiz Euskaltzaindiaren batzarretara iñoiz joan.»

Euskeraren aztarnarik aurkitu zitekean liburu-denda batzuetan ere: Aramendiarenean eta Jesus Garciarenean. Nik nerekin daramat oraindik Aramendia orrenean erositako zuberorazko *Imitazione* bat, Intxauspe Baionako Kalonjeak orain eun urte beste liburu batekin batera argitara emana. Urte aietako oroigarriak kutunena dut berau.

Baiña gizonen artean, euskal-idazleetatik, oroitzarik maiteena Irigaraitarena dut, noski. Larreko andik urte gutxiren buruan il baitzen, arekiko nere arremanak ez zuten luzaro iraun. Baiña Aingeru semearenak, bai, eta ez zuten etenik izan arrezkero. Eta gure arteko autu ta solasek euskeraren eta euskal-liburuen ingurura jotzen zutela esan bearrik ez.

Olaxe, 1942n asita. Atsegin zitzaion, eta garai artan atsegiñago, berak zuen miñak berberak jota zebillen bizkaitar bat aurkitzea. Zergatik? Batez ere, Bizkaiko euskera maite zuelako. Leengo alkar ikustetik ara igarri nion maitasun ori, eta maitasun ori ez zen mingaiñaz kanporakoa, bame barnekoa eta benetakoa baizik.

Aldi artan, ala ere, Bizkaiko idazleetatik mende ontakoak baizik ez ziren ezagutzen, nere ustez. Beraz, antxiñakoren bat ezagutu naiez, Iruñeko

karmeldarren liburutegitik Aita Bartolo (1768-1835) sermolariaren *Ikasikizunak* eraman zituen etxean irakurteko. Bai astiro irakurri ere. Amar bat urte geroago joan nintzakion liburuen eske jabeen etxera itzultzeko. Bertan eman zizkidan. Oso bestelakoa izan zen beste baten jokabidea. Frantsizko Xabierren bizitza idazten ari zela-ta, santu orren bertsozko bizitza bat eraman zigun. Laster argitaratu zuen agindutako bizitza ori (Eladio Esparzak idatzia); baiña ara ta ona asko egin bear izan zen, liburua jabearen eskuetaratu orduko.

Aingeru irigariak ez zuen iñolazko luzapidetik eskatu. Beingoan eman zuen ematekoa. Baiña ez, ala ere, nolabaiteko miña erakutsi gabe: «Nik egunero irakurten izen dut Aita Bartoloren puskaren bat; ain du euskara bizi eta etorri onekoa.»

Geroagorarren batez nik nappar-euskarazko manuskritotxo bat eman nion. Au ere, karmeldarren etxean paper pilla batean betiko galtzeko arriskuan aurkitu nuena. Urteetan nerau egin nintzan manuskrito orren gordetzaille, eta azken batean Aingeruri utzi nion. Onek *Euskera* aldizkarira biali eta aldizkari ortan argitaratua daukagu, titulutzat «Catecismo manuscrito en euskera alto navarro» daramala. Aingeruk elkarrekin solastutako oar batzuk ezarri zizkion.

Aingeru bera ere euskerazko altxor ederren jabea genuen. Esaterako, XIXgarren mendeko bertso-mordoa zeukan, eskuz idatzitako tomotxotan. Baiña atsegin zuen bere bereagotzat zeuzkan bi erakustea: bata, Beriainen *Doctrina* (1626), ezagutzen den ale bakarra, eta bestea urrengo mendekoa, Aita Elizalde jesuitarena. Donostian astebete egiteko izan nintzan batez, Julio Urkijorena zen Bibliotekan eskatu nuen Beriainen ori, an zegoelakoan. Izan ere, Biblioteka ortan izana zen liburu ori, baiña Irigarai jaunak Urkijori epetan emana eta utzia. Urkijo il zenean, jabeak berreskuratu zuela-ta, Irigaraigana joan bear izan nuen. Irigarai jaunak aste guziraiko utzi zizkidan, bai Beriainena eta bai Elizalde jesuitarena, biak etxean lasaiago irakurteko. Geroagorarren batez, berriz joan nintzakion Beriain orrena ikusi naiez, ta *Doctrina* orren erdi baten kopia eman zidan neretzat. Ez zeukan kopia osorik. Beste erdia eta Beriainen ale osoa Iruñeko etxera eramanak zituen.

Eskatu gabeko emaitzak egiten ere bazekien, orraitio, Aingeruk. Bein Iruñeko egunkari bat euskerari leku ematen asi zenean, askotan biali zizkidan an argitaratzen zizkioten lanak. Iruñeko egunkari onen jokabide berria aipatzeak Aingeruk urteak lenago egin zidan aitormen bat dakarkit gogora. Gerrate ondotxoan, *Principe de Viana* aldizkaria sortu zutenak Aingeruri joan ornen zitzaizkion aldizkari berrirako lan eske, beronen laguntza izango zutelako uste osotan nonbait. Ezezkoa artu zuten; euskeraz idazterik ez balin bazuen, ez zuela lagundu nai, ez ziela ezer bialiko. *Lingua Navarrorun* delako izkuntzari ateak zabaldu bear zizkioten; bestela, napparren jatorrizko izkuntza baztertzekotan, ez zien laguntasunik emango. Ez zuen bekatu ortan erori nai. Giroa aldatu zenean, orduan bakarrik asiko da Iruñeko egunkari ortan Aingeru Irigarairen izen edo ez-izenen bat euskarazko idazlanen baten azpian agertzen.

Emen gelditu dira Bizkaiko euskaldun baten eta Aingeru Irigarai zenaren arteko arremanak nolabaiteko argitan. Baiña zeatzago adierazi nai nuke napar euskaldun onengan nik ikusitako alderdi bat, eta auxe da: Bizkaiko euskerari eta Bizkaierazko literaturari izan zion atxikitasuna eta maitasuna.

Zerbait esan dut, Aita Bartolo markiñarraren *Ikusikizunak* urte askotan egunero irakurri zituelakoa aipatu dudanean. Berak aitortu zidana da. Eta orduko aitormena ez zidan egin ez lausenguz, ez iñolazko ederkaturaz. Antziñatik zekarren Bizkaiko idazleen alderako eder-iritzia eta maitasuna eta bizi izan zen arte guzian iraun zuen on-iritzi ortan. RIEV aldizkarian, 1931, Kirikiño zenaren *Bigarren Abarrak* aurkeztu zituenean, argi erakutsi zuen ori. Kirikiño orren idazkera jator eta ereduzkoa azpimarratzea aski ez zuela, Bizkaiera osoaren goratarrea egingo du. Mugaz onaindiko euskalkietan Bizkaikoa gozatzuen eta bizitasunik andienaz idazten dela edo idatzi izan dela dio. Euskera lantzen Kirikiño Mañariarraren maisutasuna aitortzen du. *Abarrak*, lenengoak eta bigarrenak, biak ornen ditugu euskaldun onak irakurri bearreko liburuak. Batez ere, euskalidazleek irakurri bear ornen lituzke, euskeraz jator eta erraz idazten ikas dezaten. Eskola berdingabea ornen dute Kirikiñorena. Orregatik edo, *Euskaleerriko Ipuñak* liburua prestatu zuenean, ipuñak Eusko-Folklore aldizkarian argitaratutakoetatik artu zituen, ipuin laburrak; baiña Abarrak liburutik artutako bat ere sartu du, beste erri-ipuñak baiño luzeago eta ornituago osatua.

Baiña Kirikiño ez da bakarra. Beste Bizkaiko idazlerik ere bada Irigarai zenarentzat aipagarri eta goresgarri denik. Aipu eta gorespen berdintsuak dauzka Zamarripa zenaren liburuentzat, bai bertsozko eta bai itz-lauzkoentzat. Mikel Arruzaren *Etxe-kalte* eta J. Altunaren *Ipuñak* aurkesterakoan, idazleok ere euskera jator errazaren eredutzat ipiñi ditu.

Bizkaiko idazleetan euskera jatorra, ulerterraza, errikoia aurkitu du. Eta orrez gaiñera, berak ain maite duen euskera batu baterantzako joera, beste euskalkietako itzei iguiñik gabekoa. Baiña bizkaikoaren gatza eta indarra galdu gabe.

Aipatutako idazleok ain estimu anditan izate onek ez du esan nai Bizkaiko gaiñerako idazleak ez dituela aintzat artzen. Domingo Agirre zenaren euskera aberatsa, jatorra, erriarenean sendo oiñarrtua izanaz gaiñera, besteena baiño apain dotoreagotzat dauka. Domingo Agirre idazle aparta da, Irigarairen iritzian. Ori ukatu gabe, gure napar onek idazle alaiak, irria sortzen dakitenak, irakurteko poza ematen dutenak maiteago dituela esango nuke. Onek bere barneko jiteari edo joerari obeki erantzuten zion, agi danez. Eta gai alai eta irri eragingarrietarako Bizkaiko idazleak trebeagotzat dauzka, eta gatz geiagokotzak. Olako gaiak erabilteko, gaitasuna, Irigirairen ustez, landuago eta egiñago aurkitzen da Bizkaiko euskeran.

Nola nai ere, gai alairik ez zuten liburuak ez zituen iñolaz iguin. Bestela, len gogoratu dugunez, ez zituen ainbeste urtez Aita Bartoloren Zkusikizunak egunero irakurri izango. Idazleak zerabilen euskeraren indarrari eta bizitasunari begiratzen zion, batik bat. Ori zuen gogoanago. Euskal-liburuen balioa eta irakurgarritasuna ortik neurtzen zuen.

Aipatu ditugun iritziok, Bizkaiko literaturari buruzkook, gazterik mamitu eta tinkatu zitzaizkion Irigarai jaunari. Ortaz azken aldian ere tinkotasun berdiña edo berdintsua erakutsi zigun. Askotan entzun nion *Todos Erribatekos*, Bonifazio Latxa Agirre bizkaitarraren antzerkia, goraiatzen. Eta *Zeruko Argia* astekarian Abeletxe bizkaitarra zuen bere gogokoen. Eta ala aitortu zigun bein berak, Zeruko Argia eskuetaritzen zueneko, Abeletxe (Ziarzolo) orren sailla, *Gazi-Gazak*, irakurten zuela lenbizi. Ain zuen atsegin aren euskera.

Abegirik ederrena egiten zion Aita S. Onaindiaren lanei ere, batez ere *Euskal Literaturaren Kondaira* liburuei.

Esanak esan ondoren, galdera au egin dezakegu: «Zerk zekarren Aingeru Irigarai Bizkaiko literaturari orren abegi ona egitera? Euskal-senak eragin zion ortera, nik uste. Euskera atsegiña ikusten zuen ain maite zituen idazleetan: euskera bizia, indartsu, errikoia, ganoraz eta gatzaz erabilia, eredugarria. Euskalki guzien gaiñetik begiratzuz, ori ikusten zuen aietan. Eta ori sartu zitzaion gogoan barneraiño. Eta orrez gaiñera euskalki guzientzako begirunea eta maitasuna zituen eragille. Guztiak ez dira gaur olako euskal-senaren eta guzien alderako begirunearen eta maitasunaren jabe. Ez-ikusi egiten dio askok berea ez duen euskalkiari. Gure egunotan olakorik asko dugu inguruan. Irigarai gogo zabalagoko euskalduna genuen. Ez zuen iguiñik ez muziñik iñongo euskaldunentzat ez iñongo euskerarentzat. Lekuan lekuko, nonaiko euskalkiak aintzat artzen zituen. Eta bazekien nori bere ematen.

Eta Bizkaikoa aintzat bakarrik ez; alde askotatik eta gai batzuetarako trebeagotzat eta landuagotzat zeukan Bizkaiko euskera: euskera giartsua, erriaren iturri bizitik jasotakoa eta jatorra. Ez du olakorik esan txokokeriak eragiñik, euskeraren ederrari eta biziari begiratzuz, eta nori berea emateagatik baizik.

Nori berea ornen da zuzenbidea. Bizkaiko seme batek ezin du esker onik beroenaz baizik artu Aingeru Irigarai napar jatorraren bizkaiko euskal-idazleen alderako aitormen zintzoa.